

‘Eén druppel geluk is meer dan een emmer wijsheid’

Succes en ideologie in een Zeeuwse maritieme gemeenschap*

Rob van Ginkel
Universiteit van Amsterdam

Luck is the key concept around which all the fishermen's expectations are centred.

(Zulaika 1981:75)

... er [is] alle reden ... om zowel de kansen op persoonlijk geluk als de beleving daarvan ook binnen een bredere sociale context te bezien.

(Goudsblom 1988:151)

The real is as imagined as the imaginary.

(Geertz 1980:136)

Inleiding

De ene visser heeft in zijn métier meer succes dan de andere. Dit feit geeft aanleiding tot de vraag hoe men onderlinge verschillen in vangsten en besommingen tussen bemanningen van visserijschepen kan verklaren. Vissers zelf doen dat dikwijls in termen van metaforen die naar zintuigen verwijzen. Een succesvolle visserman heeft bij voorbeeld ‘goede ogen’ (Orbach 1977:82), ‘goede oren’ (Firth 1946:99), een ‘goede hand’ (Anson 1965:136), of een ‘goede neus’ (Jorion 1983: 75ff.; Pálsson 1988:15; Von Brandt 1972:156). Vaker nog spreken zij echter over het geluk dat sommigen lijkt toe te schijnen, terwijl anderen achtervolgd worden door pech en tegenslag. ‘Geluk’ is een sleutelwoord in het idioom van vissers: een alleszeggend begrip dat kan ‘verklaren’ waarom het iemand mee- of tegenzit. Het is opvallend dat dit concept wijd en zijd centraal staat in hun ideeënwereld. Verscheidene auteurs hebben deze eigenaardigheid opgemerkt bij de visserlui die zij bestudeerden. Zo schrijft Viksten over Zweedse vissers dat geluk en pech begrippen zijn die voortdurend in hun gedachten spelen (geciteerd in Löfgren 1989: 45), wijst Zulaika erop dat Spaanse kabeljauwvissers die voor de kust van Newfoundland werken alles aan geluk relateren, omdat dit de kern van hun denken vormt (1981:77) en constateert Clark dat er in een Engelse vissersgemeenschap

een wijd verbreid geloof in geluk, noodlot, toeval, etc. bestaat (1978:57).¹ Ook in kringen van Nederlandse zeevisseris treft men deze ideeën aan:

In de visserij hoort men nogal eens beweren dat er schippers zijn die 'altijd geluk hebben.' Daarmee wil men dan tot uiting brengen dat de succesrijke vangsten die sommige schippers reis na reis weten te behalen, toegeschreven moeten worden aan factoren die onvoorspelbaar zijn, aan het 'geluk' (Van der Vlist 1970:66).²

Het gaat hier dus om geluk *hebben*. Van Dale geeft vier betekenissen voor het begrip geluk, waarvan met name de eerste voor dit essay relevant is: 'fortuin in de zin van gunstige loop der omstandigheden, voorspoed die iem. zonder eigen toedoen te beurt valt' (1984:877). De betekenis van het Engelse woord *luck* vat de essentie van 'geluk hebben' nog beter samen:

(Chance as bestower of) good or ill fortune; fortuitous event affecting one's interests; person's apparent tendency to be (un)fortunate; supposed tendency of chance to bring a succession of (un)favourable events; good fortune, success due to chance (Oxford 1980:506).

Het betreft derhalve iets wispelturigs en onvoorspelbaars, iets dat zich aan regelmatigheden en structuur onttrekt, oftewel blind toeval:

... een betekenis die past in een gedachtenwereld waarin het menselijk bestaan gezien wordt als ondoorgrondelijk, mysterieus, bestuurd door onbekende grillige krachten. Geluk in deze zin is niet aan te duiden als hetzij objectief hetzij subjectief; het is iets dat deze tegenstelling te boven gaat (Goudsblom 1988:152).

Visserlui lijken gepreoccupeerd te zijn met deze vorm van geluk en dit geldt niet in het minst voor degenen die over het modernste materieel beschikken (cf. b.v. Byron 1988; Orbach 1977). Het toeval is dan ook een gewichtige factor in het bemachtigen van buit: 'there seems to be ... a large component of luck or chance in the search for fish' (Orbach 1977:208). Soms maakt men wonderbaarlijke visvangsten mee, dan weer is de oogst uiterst schraal. Ondanks gedetailleerde kennis van de visgronden, formidabele inspanningen en de aanwezigheid van geavanceerde visopsporingsapparatuur zoals sonar en echolood ' "luck" still influences the success of fishing' (Von Brandt 1972:156). Geluk wordt hierbij min of meer als een persoonlijke kwaliteit gezien: men heeft het of men heeft het niet.³ Dit geldt in het bijzonder voor schippers, die in de ogen van hun bemanning het fortuin lijken te belichamen (cf. Byron 1988). Over deze kwestie is zelfs een heel debat gaande, waarin de vraag centraal staat of er nu wel of niet zoiets als een *skipper effect* bestaat (cf. b.v. Pálsson & Durrenberger 1982, 1983; Gatewood 1984).

In de zeevisserij lijkt de factor geluk derhalve van groot belang te zijn. Maar hoe staat het met de teelt van oesters en mosselen? Andersen & Wadel (1972: 153) betogen in dit verband dat 'harvesting and farming activities ... imply control and managed production of resources' en Taylor (1983:86) schrijft dat de ontwikkeling van visserij naar schelpdierteelt wordt gekenmerkt door 'constant advances in the assertion of human control over the forces of nature.' In het Nederlandse schelpdierbedrijf is eveneens sprake van verregaande natuurbeheersing:

de oester- en mosseltelers zijn als het ware 'boeren op het water.' Men spreekt dan ook wel van 'mosselboer' en 'oesterboer.' Het wekt in dit licht enige verbazing om een Yersekse mosselteler ten stelligste te horen beweren dat het in zijn vak minder aankomt op kennis, vakmanschap en ervaring, maar dat 'één druppel geluk meer is dan een emmer wijsheid.'⁴ En in die mening staat hij niet alleen: dat geluk een grote rol speelt in de uitkomsten van het bedrijf wordt door de mossel- en oestertelers in brede kring onderschreven en zelfs met klem benadrukt. Bovendien beweert men daarnaast dat 'de natuur het moet doen' en dat de eigen inspanningen daaraan ondergeschikt zijn. Het gaat hier dus niet om geluk als persoonlijke kwaliteit, maar als externe factor. Tegen de achtergrond van het idee dat maricultuur natuurbeheersing vereist (de schelpdieren zijn immers gedomesticeerd), roepen zulke uitspraken vragen op. Waarom benadrukken de mossel- en oestertelers de factoren 'geluk' en 'natuur' in verband met hun mate van succes? Waarom doen ze hun eigen inbreng af als zijnde van ondergeschikt belang ten opzichte van deze factoren?⁵ Is hier sprake van voorstellingen betreffende (de exploitatie van) de natuur en arbeidsprocessen die een 'set of mental realities' (Godelier 1986:150) – ofwel 'la part idéelle du réel' (Godelier 1978: *passim*) – vormen? Hebben deze mentale realiteiten een concretiserende, interpreterende, organiserende en/of legitimerende functie (Godelier 1986:152)?⁶ Hoe komen deze functies in het onderhavige geval naar voren? Alvorens een antwoord op deze reeks vragen te formuleren zal ik eerst enige achtergrondgegevens over de Yersekse schelpdiertelers en hun bedrijf presenteren.

De zeekant van Yerseke

Yerseke wordt met oesters en mosselen geassocieerd. Het Zeeuwse dorp aan de Oosterschelde is dan ook het nationale centrum van de schelpdierteelt en -handel en ontleent zijn welvaart in aanzienlijke mate aan deze bedrijfstak. Een fors deel van de ongeveer 5900 dorpelingen vindt zijn bestaan in de visserijsector. In 1980, bij voorbeeld, waren daarin bijna 800 mannen en vrouwen werkzaam. De mosselteelt en -handel is tegenwoordig in economisch opzicht de belangrijkste sector, waar dat tot in de jaren zestig het oesterbedrijf was. Naast de schelpdierteelt is de visserij van kokkels, alikruiken, garnalen, aal en kreeften alsook de handel daarin van belang. Bijna de helft van de tachtig Nederlandse mosselkweekbedrijven en vrijwel alle mosselhandelaren zijn in Yerseke gevestigd. Verder zijn er twintig firma's van oestertelers, die tevens als exporteurs van schelp- en schaaldieren opereren. Verreweg het grootste deel van de jaarlijkse oogst uit het water vindt zijn weg naar het buitenland. Slechts tien procent is bestemd voor de binnenlandse markt. Er zijn twee havens voor de lokale visserijvloot, die uit ongeveer 120 schepen bestaat. Daarmee geldt de Yersekse vloot na die van Urk als de grootste van Nederland. Elk vaartuig heeft een bemanning van twee tot vier koppen en is uitgerust met twee of vier korren. Bij de havens bevinden zich enkele grote oesterputten, bewaarplaatsen voor de kostbare schelpdieren, en

verscheidene oesterloodsen. Er zijn twee scheepswerven, waarvan één met een helling, waar het onderhoud aan en de reparatie van boten plaatsvindt. Op de kop van de nieuwste haven staat een mosselveiling. Het dorp telt verder zes mosselconservenfabrieken en verscheidene mosselloodsen, waar verse mosselen verpakt worden. Bij deze bedrijven werken veel vrouwen. Aan de zeekant van Yerseke heerst, kortom, een grote bedrijvigheid in de maritieme sfeer. Alleen op de dag des Heren komt het werk in deze overwegend protestantse gemeenschap vrijwel tot stilstand.

Een historische schets⁷

Voert de maritieme economie tegenwoordig de boventoon in Yerseke, tot diep in de negentiende eeuw gold de gemeenschap als één der armste vissersdorpen van Nederland. Zo men al van 'vissersdorp' kon spreken, want het leeuwedeel der dorpelingen hield de blik stevig op de vaste wal gericht. Slechts een vijftiental inwoners beschikte rond 1850 over een boot. Yerseke telde toentertijd zo'n dertig vissers en enkele tientallen schelpdier-sprokkelaars op een bevolking van ongeveer 850 zielen. Het overgrote merendeel van de plaatselijke bevolking werkte in de agrarische sector. In de jaren tot 1870 groeide de Yersekse vloot gestaag tot circa twintig zeilschepen en dertig roeiboten. Steeds meer landarbeid(st)ers verdienen bovendien in het slappe winterseizoen hun brood met het rapen van oesters en alikruiken op de bij eb droogvallende banken. De visserij nam weliswaar aan belang toe, maar was zeker nog niet dominant in de lokale economie.

Het jaar 1870 bracht in dit opzicht een waterscheiding teweeg, die te maken had met de inspanningen van enkele adellijke notabelen die in Hollandse steden zetelden. Vooral de Haagse jonkheer Pompe van Meerdervoort en zijn stadsgenoot baron Groeninx van Zoelen speelden daarbij een voorname rol. Zij hadden hun licht opgestoken over de methoden van de oestercultuur in Frankrijk. Enthousiast als ze waren over de daar bereikte resultaten, stelden ze alles in het werk om ook in Nederland de oesterteelt te introduceren.⁸ Ze hadden daarbij hun oog op de Yerse Bank laten vallen. Na enkele mislukte pogingen om van de Minister van Financiën toestemming te krijgen delen daarvan te mogen pachten, slaagden ze in het genoemde jaar in hun opzet. Ondanks felle protesten van vissers, de gemeenteraad van Yerseke en het *Bestuur der Visscherijen op de Zeeuwse Stroomen*, werd een flink areaal van de Yerse Bank aan de publieke visserij onttrokken, in percelen verkaveld en bij opbod verpacht.

Op 6 mei 1870 vond de eerste openbare verpachting plaats. Vooral welgestelde stedelingen slaagden erin om de beste percelen te verwerven. De weinig kapitaal-krachtige broodvissers lukte dat niet. De grote ondernemers hadden behoefte aan arbeiders, want de oesterteelt vergde door haar bewerkelijkheid meer handen dan de oestervisserij. De ervaren vissers konden in dienst treden bij de nieuwe ondernemingen. Ze verloren daardoor hun zelfstandig bestaan, maar ontvingen in ruil daarvoor een vast weekloon. Menigeen verkoos echter onafhankelijk te

blijven en beviste de nog vrij gebleven gronden of schakelde over op de mosselvisserij.

De mosselaars waren bij uitstek kleine zelfstandigen die door noeste arbeid het hoofd juist boven water konden houden. In deze tak van bedrijf werd visserij eveneens allengs vervangen door teelt. Anders dan in de oesterindustrie werden de percelen in het mosselbedrijf echter niet bij opbod verpacht, maar door loting in concessie gegeven. De mosselmannen voeren doorgaans zelf naar Belgische steden als Antwerpen, Mechelen en Brussel om daar hun waar aan handelaren, venters, mosselvrouwen of kleinverbruikers te slijten.

De oesterteelt bleek aanvankelijk een enorm succes. Al kort na de invoering van het pachtstelsel verveelvoudigden de vangsten en besommingen. De berichten over de geboekte resultaten verspreidden zich als een lopend vuurtje over de provincie en de rest van het land. In het kielzog van de *ostréicultivateurs*, zoals de ondernemende nieuwkomers zich graag noemden, trokken honderden mensen naar Yerseke om er zelf een oester- of mosselbedrijf te beginnen, werk als arbeider te vinden, dan wel om er als ambachtsman of neringdoende aan de slag te gaan. Sommige maatschappijen hadden in het hoogseizoen wel tot tweehonderd mannen, vrouwen en kinderen in loondienst, van wie het merendeel als dagloner. Telde het dorp in 1870 amper duizend inwoners, vijftientig jaar later was dat aantal meer dan verviervoudigd. De vloot groeide navenant en al spoedig moest een nieuwe haven worden aangelegd.

Sommige nieuwkomers wisten met de teelt en handel van oesters in korte tijd een fortuin te vergaren. De verwachtingen waren hoog gespannen en het idee dat men geluk moest hebben bij de teelt en dat de natuurkrachten de kwekers welgezend moesten zijn leek ver te zoeken. Bij een grote herverpachting van de Yerse Bank in 1882 werden voor die tijd astronomische bedragen geboden voor het gebruik van een stukje zeebodem. De vijf duurste percelen leverden samen niet minder dan f 41.100 op. Iedereen dacht dat zulke investeringen op korte termijn terugverdiend zouden worden in dit vermeende Luilekkerland. Men bood om het hardst tegen elkaar op en mede door overmatig alcoholgebruik – de verpachtingen vonden in kroegen plaats – werd menigeen verleid tot een overmoedig bod. Maar het was niet alles goud wat er blonk. Dat had vooral te maken met de speculatiedrift die ras om zich heen greep toen duidelijk was geworden dat er aanvankelijk goed werd verdiend in het oesterbedrijf.

Al spoedig nadat de percelen van pachter verwisselden kreeg men met problemen te kampen. Strengere winters met grote oestersterfte, een kwaliteitsachteruitgang van de schelpdieren door een te intensief gebruik van de zeebodem en de hierdoor en door het grote aanbod en de vernietigende concurrentie dalende prijzen plaagden de oestertelers en -handelaren. Een bioloog waarschuwde jaren later: 'oestercultuur is eene teelt, geen fabricatie!' (Hoek 1902:160). Veel kleinere kwekers konden het niet langer bolwerken en de grotere firmanten en maatschappijen bleven evenmin van tegenvallers verstoken. De enorme investeringen die gemoeid waren met het pachten van percelen deden velen de das om toen de

opbrengsten tegen bleken te vallen. Er waren personen die hun zuur verdiende spaargeld hadden geïnvesteerd zonder daarvoor ooit ook maar een cent winst te incasseren. De losse arbeiders – mannen, vrouwen en kinderen – werden massaal aan de dijk gezet wanneer er geen werk voorhanden was. Menig bedrijf moest het faillissement aanvragen en de oesterbaronnen van het eerste uur verdwenen de een na de ander van het Yerseke toneel. Maar anderen, die ook wel eens een gokje wilden wagen, namen hun plaats al vlot weer in. Het aanvankelijke optimisme over de resultaten van de oestercultuur had echter een stevige domper gekregen.

Kleine familiebedrijven gingen kort voor de eeuwwisseling meer en meer het gezicht van de Yerseke schelpdiersector bepalen. Torenhoge winsten behoorden tot het verleden, maar wie hard werkte, zuinig aan deed en voorzichtig investeerde kon een redelijk belegde boterham verdienen. De voorafgaande malaise ten spijt kwamen er zelfs steeds meer firma's in het dorp, vooral ook omdat de pachten bleven dalen, waardoor een groeiend aantal mensen kansen kreeg om toegang tot een of meerdere kavels te krijgen. Verscheidene nazaten van de families, die zich rond deze tijd met de teelt van schelpdieren een inkomen verschafften, zijn tegenwoordig nog steeds actief in het maritieme métier.

Tot het midden van de jaren dertig was het grootste probleem, waarmee men zowel in het oester- als mosselbedrijf te kampen had, overproductie, met als onvermijdelijk gevolg dalende prijzen. Men riep al luider om samenwerking en prijsafspraken in het oesterbedrijf om de vigerende problemen het hoofd te kunnen bieden, maar alle pogingen daartoe werden in de kiem gesmoord of faalden nog voor ze goed en wel van de grond waren gekomen. (cf. Van Ginkel 1989a, 1989c). Men liet voortdurend het eigenbelang prevaleren boven het gemeenschappelijke belang en raakte zo verstrikt in een web, dat men zelf had gesponnen. De economische crisis van de jaren dertig trof de schelpdiersector des te harder. De overheid greep in via haar Landbouw Crisis Wet, waarin tal van maatregelen aangaande de oesterindustrie en vooral het mosselbedrijf waren getroffen. Al snel werden de crisis-maatregelen met betrekking tot de oesterteelt en -handel weer ingetrokken, maar voor de mosselindustrie bleven ze tot ver in de jaren zestig van kracht. Kern van deze staatsinterventie was een quotering van productie en handel en de invoering van minimumprijzen. Mede hierdoor kende deze bedrijfstak een geleide en geleidelijke ontwikkeling. In de oesterindustrie bleef het door de ongebreidelde concurrentie kwakkelen, zelfs toen het pachtstelsel in de jaren veertig werd vervangen door huurovereenkomsten, die maakten dat de kwekers op minder hoge kosten werden gejaagd.

Allengs vond in het Yerseke schelpdierbedrijf een moderniseringsproces plaats, waarbij zeilschepen vanaf 1910 gemotoriseerd en na de Tweede Wereldoorlog verdieseld werden. Stalen scheepsrompen kwamen in de plaats van houten rompen en de visserijtechniek stond evenmin stil. Allerlei technologische verbeteringen werden aan de vaartuigen doorgevoerd en tegenwoordig zijn ze uitgerust met radar, dieptemeters en andere hoogwaardige apparatuur. Nog voor de oorlog groeide Yerseke uit tot het belangrijkste centrum van schelpdiercultuur

en -handel in Nederland, waarbij andere in dit opzicht belangrijke plaatsen, zoals Bruinisse, Philippine en Tholen, overvleugeld werden. De mosselindustrie is het vooral na 1950 voor de wind gegaan, maar de oestersector kreeg gevoelige klappen te verwerken. Verdienden daarin rond 1963 nog 450 mensen hun brood, dat aantal is drastisch geslonken. Tegenwoordig werken er nog slechts enkele tientallen mensen in het oesterbedrijf. Het aantal produktie-eenheden in het mosselbedrijf is na 1960 als gevolg van een schaalvergrotingsproces eveneens afgenomen.⁹ In de volgende paragraaf zal nader worden ingegaan op de keerpunten in deze twee bedrijfstakken, omdat die alles te maken hadden met de wispelturige krachten der natuur.

Succes, geluk en de grillen der natuur

Op een ijzig koude januaridag in 1986 vond de zevenentachtigste jaarvergadering van Yersekes vissersvereniging plaats. Zo'n tachtig mensen woonden de meeting bij, die in een zaaltje van een plaatselijk hotel-restaurant werd gehouden. De voorzitter, een vooraanstaande mosselteler, sprak de aanwezigen toe en memoreerde de betrekkelijk gunstige gang van zaken in het voorgaande seizoen. Hij waarschuwde echter tegen al te optimistische verwachtingen voor het lopende seizoen en vooral tegen het idee dat de kwekers de natuur naar hun hand zouden kunnen zetten:

Enkel maar ook enkel de natuur – waar het mosselbedrijf volledig van afhankelijk is – bepaalt zeer goede, goede, of slechte kwaliteit en opbrengsten, zowel in kwantiteit als kwaliteit. Natuurlijk, het menselijk eigenschap maakt het wel uit naar een zo hoog mogelijke produktie en kwaliteit te streven. Ieder jaar weer wacht elke kweker vol spanning af, hoe het ervoor staat. Want nogmaals; na de uiterst vakkundige arbeid die er door de kwekers aan is verricht, heeft de natuur het allerlaatste woord. Laat dit voor iedereen heel duidelijk blijven!

De spreker ging vervolgens in op enkele tegenslagen, zoals het door scholeksters, eidereenden en meeuwen in grote hoeveelheden opgevreten mosselzaad en de schade die enkele winterstormen op de percelen hadden aangericht. Dit, zo hield hij zijn gehoor voor, leidde bij menigeen tot 'machteloze overmacht.'

Er is in dit opzicht sprake van een opvallende continuïteit. Reeds in 1776 meldde Rutgerus Paludanus over de rudimentaire vorm van oesterteelt die de Texelaren uitoefenden:

Is nu een Schipper of Oesterzoeker zoo gelukkig, dat zyne bewaerplaats door geene Stormwinden, en daeruit voortkomende overstelping der gronden bedorven wordt, en dat zyne Oesters in den Winter door geene ysgangen, sterken Vorst, als anderszins, verloren gaen, dan moet ook noodwendig volgen, ... dat hij in het volgende jaer met de geplante Oesters van de kleinste soort, ja met alle de overig geblevene veel vooruit hebbe (1776:254–55).

Dit thema weerklinkt in latere berichten over de oesterteelt in Zeeland. Uit een *Verslag van den Toestand der Visscherijen op de Schelde en Zeeuwsche Stroomen*

(voortaan *Verslag*) van 1877 blijkt dat '[a]nleiding tot teleurstelling ... spoedig voorhanden [is], want de uitkomsten van de oestervisscherij, als van elke andere, zijn bij uitstek wisselvallig' (1877:41). (Laat er echter geen misverstand over bestaan dat het hier niet ging om visserij, maar om *teelt*.) Waaraan die teleurstellingen te wijten waren, blijkt uit een verslag van iets latere datum:

welke verbeteringen men ook invoere, de uitkomsten van de cultuur zullen wel altijd in de eerste plaats van natuurlijke omstandigheden, van de gunst of ongunst van wind en weer afhangen (*Verslag* 1881:74).

Zoals in de vorige paragraaf aan de orde is gekomen, heerste er in deze dagen nog optimisme over de mogelijkheden van de oestercultuur.¹⁰ Men investeerde enorme bedragen, wat nauwelijks doet vermoeden dat de participanten in deze bedrijfstak beseften dat ze zo afhankelijk van de natuur waren. Men gokte zwaar, omdat men goede – bijna zekere – vooruitzichten meende te hebben op hoge winsten. Het optimisme zou evenwel spoedig omslaan in pessimisme. Na verscheidene tegenslagen in de teelt en zware financiële stroppen in de jaren negentig konden de kwekers en handelaren niet anders dan tot hetzelfde inzicht komen als de samenstellers van de visserijverslagen:

Men tast in dezen tak van industrie steeds in het duister, daar de oorzaken van meer of minder succès, zoowel wat ontwikkeling als kwaliteit betreft, in hunne juiste verhouding aan den besten practicus ontsnappen, en is de natuur in deze materie zoo bij uitstek grillig, dat geen enkel ernstig vakman zich aan eene profetie zal wagen (*Verslag* 1903:28).

Uit de woorden van de boven ten tonele gevoerde voorzitter der vissersvereniging spreken derhalve geen nieuwe inzichten, maar ze vormen een echo van constatering die sinds jaar en dag in het schelpdierbedrijf opgeld doen. Twee voorbeelden van ecologische tegenslagen uit het betrekkelijk recente verleden kunnen nog meer licht werpen op de kwestie waarom schelpdiertelers zich zo afhankelijk van de natuur voelen. Het eerste betreft het mosselbedrijf, het tweede de oesterindustrie.

Het jaar 1950 staat in het geheugen van elke mosselteler gegrift. Toentertijd hield in de Zeeuwse wateren een parasiet, *Mytilicola intestinalis*, onder de twee-kleppers huis en veroorzaakte grote sterfte. De kwekers stonden machteloos en moesten lijdzaam ondergaan dat hun kapitaal letterlijk en figuurlijk in het water was gegoooid. Bestrijding van de zich snel verbreidende parasiet was onmogelijk. Deze collectieve ramp trof iedere teler gelijkelijk en het seizoen was voor zowel kwekers als handelaren verloren, zodat allen een flinke financiële strop leden. Enkele inventieve lieden zaten echter niet bij de pakken terneer en poogden toegang te krijgen tot de Waddenzee, om daar met de mosselteelt te beginnen.¹¹ Deze wateren waren vrij van de gevreesde mosselparasiet. Al in 1950 lukte het om op de Wadden nieuwe percelen te verwerven. Na enkele jaren was de teelt hier zelfs zo succesvol, dat meer dan de helft van de nationale oogst in dit gebied geproduceerd werd. Bovendien verdween de parasitaire ziekte na enige tijd even

plotseling als zij de Zeeuwse wateren was binnengedrongen. Wat zich aanvankelijk had laten aanzien als een enorme ramp voor het mosselbedrijf, leidde nu juist tot een geweldige expansie: het kweekareaal was met 6000 hectare uitgebreid, waardoor de kwekers tweemaal zoveel gronden tot hun beschikking kregen als voor 1950. Een periode van snelle modernisering volgde, waarbij schepen werden vergroot en vernieuwd en bedrijven uitgebreid. Sommigen konden de ontwikkelingen evenwel niet bijbenen en moesten, vooral wanneer er geen opvolgers in de familie waren, hun bedrijf verkopen. Toen rond 1967 ook het starre stelsel van productie- en handelsquotering werd afgeschaft kon de mosselindustrie uitgroeien tot de moderne maritieme bedrijfstak die hij nu is.

Heel anders verliepen de zaken in de oestersector. In de winter van 1962–1963 was Nederland in de ban van een strenge vorst, waardoor na jaren weer een Elfstedentocht kon worden verreden. Dat Reinier Paaping zegevierde, zal de Yerseke oesterkwekers waarschijnlijk koud hebben gelaten. Ze hadden wel andere zorgen aan hun hoofd. De vorst hield zo lang aan, dat de Oosterschelde dichtvroor en de kwekers en handelaren wekenlang niets van hun voorraad oesters konden opvissen. Toen de dooi eindelijk intrad, werd duidelijk dat zich onder water een catastrofe had voltrokken. Ruim negentig procent van de oesters had de langdurige vorst niet overleefd. Al wat de kwekers met hun kornetten boven water kregen waren lege schelpen. Alom heerste verslagenheid en in Yerseke doet nu nog het gerucht de ronde dat er mensen waren die een eind aan hun leven hebben gemaakt, omdat ze in hun bedrijf geen toekomst meer zagen. De situatie in de oesterindustrie lag dan ook geheel anders dan die in de mosselteelt. Zagen de mosselkwekers volop kans om op de Wadden met hun bezigheid door te gaan, de oestertelers ontbrak het aan toekomstperspectief. Dat hield verband met de stormramp, die Zeeland in 1953 zwaar had getroffen. In 1958 was door de overheid in het kader van het Deltaplan besloten om de Oosterschelde – het belangrijkste oesterteeltgebied – middels een dam van de Noordzee af te sluiten. Dit project zou volgens plan in 1976 voltooid moeten zijn. Uitwijkmogelijkheden waren er voor de oestertelers niet: de Zeeuwse wateren waren de enige plaats waar zodanige ecologische omstandigheden heersten dat er oesters gekweekt konden worden.¹² De telers en handelaren leefden in 1963 al in het besef dat er een eind zou komen aan het oesterbedrijf in Nederland. Toen zij hun voorraden verloren hadden, voelden ze er dan ook weinig voor om veel geld te investeren in de wederopbouw van de cultuur. De overheid keerde bovendien tegemoetkomingen in de schade uit, op voorwaarde dat men zijn bedrijf beëindigde. De meeste oestertelers en -handelaren kozen eieren voor hun geld en stopten met hun onderneming.¹³ Zo brachten twee natuurrampen vrijwel een eind aan een ooit bloeiende vorm van maritieme economie.

Naast zulke collectieve ervaringen van rampspoed kan iedere kweker wel verhalen van tegenslagen in zijn bedrijf, zelfs in seizoenen waarin er over het algemeen goede resultaten worden geboekt. Een storm kan bij voorbeeld op enkele percelen grote schade aanrichten, terwijl zij op andere plaatsen niet tot noemenswaardige

stroppen leidt. Zelfs op percelen, waar men in het ene jaar succes boekt, kan het een volgend jaar onder toepassing van exact hetzelfde procédé faliekant misgaan. In het eerste geval spreken de schelpdierkwekers van 'geluk,' in het laatste van 'pech,' de logische pendant van geluk. Een van mijn informanten, een mosselkweker, zei hierover:

Je kunt in dit bedrijf nooit van tevoren rekenen, van 'nou zullen we 'ns even een sliertje maken ...' Ik zie het zo, je moet pas rekenen als het seizoen af is, eerder nooit. Dat is een kwestie van geluk hebben. Ik heb nog nooit gezien dat 't anders was. De ene keer valt 't goed en dan is 't weer niks. Daar valt geen peil op te trekken.

Een oester- en mosselteler vertelde:

In ons bedrijf zijn we enorm natuur-afhankelijk. Zowel in de oesters als in de mosselen. Je kunt je best doen, je kunt zaaien en maaïen, maar wij zeggen altijd 'de natuur moet het doen.' Kijk, 't ene jaar groeit 't flink op, is er ook leuk veel vraag, dan maak je er wat van. Het andere jaar is 't slecht, veel vorst en storm en noem maar op. Dan kan dat heel anders uitpakken. (...) Met het zaadvissen moet je ook geluk hebben, ten tweede komt het vakmanschap naar voren. Echt, 't is 'n kwestie van geluk. (...) Ze moeten bij mij niet aankomen met dat 't aan vakkennis of zo ligt. Ik zeg altijd: 'Een lompe boer uit Walcheren kan mossels kweken.' Je hoeft niet te kunnen varen, als je maar kunt zaaien. Of u ze nou overboord zet, of ik, dat maakt niks uit. Natuurlijk, niet iedereen slaat elk jaar raak, nee hoor. De risicofactor ligt zo uit elkaar – wij zeggen wel 'ns 'het geluk is met de dommen' in dit geval.

Zulke uitspraken zouden moeiteloos met vele soortgelijke aangevuld kunnen worden. Of het nu om oude of jonge, succesvolle of minder succesvolle schelpdierkwekers ging, steeds kwamen in gesprekken over de kwestie, hoe het komt dat de een meer succes heeft dan een ander, de trefwoorden 'afhankelijkheid van de natuur' en 'geluk' op de proppen. Sommigen wilden daarnaast nog wel kwijt dat 'je natuurlijk je best moet doen' (hetgeen zou kunnen staan voor inzet), maar wat vakmanschap, ervaring en kennis precies in de uitoefening van hun bedrijf betekenen, daarover liet men zich niet uit, of kon men zich niet uitlaten.¹⁴ Dienaangaande spreekt de felle reactie van een mosselteler, die ik hiernaar vroeg, boekdelen:

Stel dat je veertig mensen spreekt en er zegt er één dat ie 't weet, neem dan van mij aan dat ie 't liegt. Er is niemand die dat weet, geeneen. Deskundigen zijn er in ons bedrijf niet. Van overheidswege willen ze wel eens dat er mensen zijn die 't weten, maar niks van aan. We hebben tegenwoordig met biologen te maken hè, 'n beetje teveel. Weet je wanneer die 't weten? Wanneer wij 't ook weten! Begrijp je, zo werkt dat!

Het idee van de kwekers dat 'de natuur het moet doen' lijkt derhalve geworteld te zijn in hun ervaringen met een uiterst grillige natuur, die maakt dat de schelpdierteelt aan sterke schommelingen onderhevig is. Dit beeld wordt bevestigd door de scherp fluctuerende produktiestatistieken van de oester- en mosselcultuur. In dit opzicht vervullen de voorstellingen van de schelpdiertelers dan ook een concretiserende en interpreterende functie. Maar hoe reëel is hun visie op de rol van

‘geluk’ bij het al dan niet hebben van succes? Is het bij voorbeeld een kwestie van geluk dat een natuurramp de één treft en de ander niet? Meestal zijn er wel oorzaken aan te wijzen waarom het bij de een is misgegaan en bij een ander niet. Een perceel ligt bij voorbeeld te ondiep, waardoor storm en vorst meer vat hebben op de oesters en mosselen. Maar dat zijn steeds rationalisaties achteraf. Het idee van de grillige natuur is echter onlosmakelijk verbonden met dat van geluk als kardinale factor in de uitkomsten van het bedrijf. Er is in de inleiding van dit essay al op gewezen; de perceptie van geluk als blind toeval sluit naadloos aan op een beeld van de wereld die beheerst schijnt te worden door ondoorgroindelijken, grillige krachten. Niettemin lijkt men het geluk meer te kunnen dwingen – en in die zin beheersbaar te kunnen maken – dan de natuur. Het betreft hier evenwel niet de produktiekant, maar de marktzijde van het bedrijf:

Kijk, als een visser niet vaart, dan komt er geen geld binnen. Maar bij ons kun je soms met liggen meer verdienen dan met varen. Want wij kunnen de markt afwachten. De één verkoopt z’n mosselen zo snel mogelijk, de ander wacht af. En als je er aan het eind van het seizoen nog over hebt en de prijs is hoog, dan zit je goed.

Ook wat dit aspect betreft valt keer op keer de term ‘geluk.’ De keuze die men maakt kan goed, maar evenzeer verkeerd uitvallen; aan het eind van het seizoen kunnen de prijzen voor schelpdieren immers in elkaar gezakt zijn, terwijl men bewust heeft gekozen om af te wachten. Men zou hier kunnen spreken van een ‘dobbelseffect’: op de lange termijn heeft iedereen evenveel kans om lage of hoge ogen te gooien. ‘Toch,’ zo zei iemand, ‘heb je lui die steeds precies ’t goeie moment uitkiezen om aan de markt te komen. Dat is het geluk dwingen.’

Al met al kan geconcludeerd worden dat de ideeën die schelpdierkwekers erop na houden over de betekenis van ‘geluk’ en ‘de natuur’ in differentieel succes in hun ervaringen verankerd zijn en dat deze voorstellingen concretiserende en interpreterende functies vervullen. Is hiermee nu de in de inleiding gestelde puzzel opgelost? Kunnen we, met andere woorden, aannemen dat de mate van succes inderdaad afhankelijk is van geluk en grillige natuurkrachten en dat deze ‘representations of nature’ (Godelier 1986:150) alleen maar een concretiserende en interpreterende functie hebben? Ik meen van niet. Mijns inziens is er nog een dieper betekenisniveau, dat in deze beschouwing betrokken moet worden. Het betreft hier een derde functie van voorstellingen die mensen met betrekking tot hun relaties met elkaar en met de natuur kunnen hebben, te weten een legitimerende. Hier komen we terecht op het vlak van het ideologische, van *la part idéelle du réel*.

De ideologie van gelijkheid

De perceptie van succes en de daarmee verbonden voorstellingen over geluk en wispelturige natuurkrachten passen wonderwel in het egalitaire ethos, dat de Yerseke maritieme beroepsgemeenschap kenmerkt. We hebben gezien dat het

schelpdierbedrijf zeer wisselvallig is en dat grote ondernemers niet zelden ten onder zijn gegaan en dat kleine familiebedrijven in menig geval succesvol zijn geweest. Een voormalige burgemeester van het dorp schreef in dit verband over de mossel- en oesterkwekers:

Rangen en standen vinden zij ... niet zo belangrijk want de 'miljonair' van vandaag kan morgen straatarm zijn en de baas van morgen was de knecht van vandaag. Dit brengt het risico mee van het goud in het water (Pijl Hogeweg 1973:v).

Er is in Yerseke inderdaad sprake van een egalitaire façade, waarin rangen en standen op het eerste gezicht niet tellen. Maar dit wil niet zeggen dat deze façade de bestaande sociale betrekkingen weerspiegelt. Integendeel: ze verdoezelt ze juist. Anthony Cohen maakt ons erop attent dat er onderscheid moet worden gemaakt tussen 'equality as an ideology ("We should all be equal here")', as a rhetoric ("We are all equal here"), and as pragmatism ("We behave as if we are all equal here")' (1985:33). Deze ideeën over gelijkheid zijn niet wederzijds exclusief en moeten evenmin verward worden met een beschrijving van werkelijk bestaande sociale relaties.

Zonder over concrete inkomensgegevens te beschikken, kan men uit verschillen in welstand (afgemeten aan bij voorbeeld het huis dat men bewoont, het schip dat men bezit en het merk en type auto dat voor de deur geparkeerd staat) afleiden dat de ene schelpdierkweker door de jaren heen meer succes heeft gehad dan de andere.¹⁵ Dat wordt door de betrokkenen zelf volmondig beaamd. Een succesvol kweker verwerft niet alleen een riant inkomen, maar ook respect en aanzien in de gemeenschap. Als hij tenminste niet wordt verdacht van gesjoemel, want de rijkdom die sommigen hebben vergaard wordt toegeschreven aan diefstal:

Een trek over andermans perceel is snel gemaakt. Er zijn er hier geweest, die zijn op een klomp en een schoen aangekomen en die lieten toen ze doodgingen een paar miljoen na. Nou vraag ik jou hoe dat kan. Maar ja, je kunt niks bewijzen, want 't ligt onder water.

Een zekere mate van *conspicuous consumption* wordt zeker niet veroordeeld. Maar in andere opzichten dient men bepaalde grenzen in acht te nemen. Zo kan het feit, dat iemand elke zondag weer vooraan zit in de kerk, aanleiding geven tot spottende opmerkingen. Lieden, die voortdurend een leiderschapsrol voor zich opeisen, bij voorbeeld in de vissersvereniging of in allerlei commissies en besturen betreffende het schelpdierbedrijf, zijn bij voorbaat verdacht. 'Die doen dat niet voor niks, die worden er niet slechter van,' luidt het al snel. Het openlijk nastreven van eigenbelang bij collectieve problemen wordt scherp veroordeeld. Typerend in dit verband is de factiestrijd, die in 1950 leidde tot splitsing van de vissersvereniging (cf. Van Ginkel 1989d). De aanleiding voor het schisma was de kwestie over de toegang tot de Waddenzee, nadat de Zeeuwse wateren door het binnendringen van de mosselparasiet waren getroffen (zie boven). Slechts twee groepen van tien kwekers kregen aanvankelijk toestemming om mosselen op het Wad te telen. Daarvoor zouden de kwekers zelf ploegen samen moeten stellen,

waarna een loting zou plaatsvinden. Eén van de uitverkoren teams bestond uit Yersekse kwekers, de ander uit Bruinissenaren. De Yersekse ploeg, waarin enkele bestuursleden van de vissersvereniging zaten, werd ervan verdacht tijdens de loting gesjoemeld te hebben. Dit leidde tot grote verontwaardiging bij de overige kwekers uit Yerseke. Tijdens een vergadering waarin deze kwestie op de agenda stond, riep iemand uit: 'We gaan met z'n allen, of er gaat niemand. En als er toch iemand toestemming krijgt, dan zullen we wel zorgen dat ie niet kan gaan!' Een motie van wantrouwen werd ingediend, maar het zittende bestuur bleef aan. Daarop besloot verreweg het grootste deel van de leden uit de vereniging te treden en een eigen organisatie op te richten.

Dit voorval illustreert duidelijk de egalitaire ideologie ("We should all be equal here") in de maritieme gemeenschap, al blijkt uit deze casus tegelijkertijd dat de praxis sterk van de ideologie kan afwijken.

Ook uit een strijd over de toegang tot oesterpercelen, die al enige jaren woedt, blijkt dat er sprake is van een egalitaire ideologie, terwijl de praxis een geheel andere is. Zoals boven aan de orde is geweest, is het aantal oesterkwekers na de winterramp van 1962–1963 drastisch gereduceerd, omdat bijna allen gebruik maakten van een financiële schaderegeling in het kader van het Deltaplan. Toen de overheid in 1976 bekend maakte dat de Oosterschelde toch open zou blijven, voelden velen zich om de tuin geleid en bekocht. Tien kweker-handelaren beschikten en beschikken nagenoeg over een monopolie in zowel de teelt van als de handel in oesters. Wie spijt had van zijn besluit om met zijn bedrijf te stoppen kreeg van de overheid geen toestemming opnieuw te beginnen, omdat men een uitkering had gekregen om het bedrijf definitief te beëindigen. Toen men dat vernam, werden twee verenigingen van voormalige oesterkwekers (en zoons daarvan) opgericht, met het doel om hun belangen te behartigen en zo mogelijk opnieuw toegang tot oesterpercelen te verwerven. Uit gesprekken met de leden van deze verenigingen bleek me echter dat dit niet de gewichtigste redenen waren geweest om tot organisatie over te gaan. Wat het zwaarst woog, was het feit dat slechts enkelen de scepter zwaaiden en dat anderen aan de kant toe moesten zien zonder mee te kunnen doen. 'Wat wij willen,' zei de secretaris van één der verenigingen, 'is een kans om weer met de oesterteelt te beginnen. Het is te gek dat er hier op de Havendijk een paar zijn die bepalen wat er gebeurt!' De teneur van de verhalen die ik over deze kwestie te horen kreeg, was steeds 'waarom zij wel en wij niet?' Verder is een opmerking, die een informant over de leider van de handelaren maakte, veelzeggend: 'Hij kan wel drie stropdassen om hebben, maar hij moet niet denken dat ie beter is dan wij.' Men doet er alles aan om de bevoorrechte positie van de tien handelaren teniet te doen. Wat dit betreft kunnen de twee verenigingen als 'levelling coalitions' (Thoden van Velzen 1973: 221) worden beschouwd.¹⁶

Geluksvoorstellingen als ideologie

Wat heeft deze gelijkheidsideologie nu met de opvattingen van de schelpdierkwekers over succes en de rol van geluk (en het daarmee verbonden gevoel afhankelijk van de natuur te zijn) te maken? Er is wel degelijk een verband. Immers, zoals Baker opmerkt: 'Luck is politically and socially controversial. Belief in it in any form devalues the importance of skill and effort' (1975:199). Dat is door enkele antropologen en sociologen, die in vissergemeenschappen onderzoek hebben verricht, eveneens opgemerkt. Differentieel succes, en daarmee inkomensverschillen, vormen een potentiële bron van conflicten tussen vissers. Lummis merkt op dat het begrip 'geluk' onder de vissers van East Anglia (Engeland) een belangrijke rol speelde om zulk antagonisme te mitigeren:

The concept of 'luck' served to keep these sources of conflict from growing too severe. It avoided the vast income differentials from being ascribed to skill, effort or enterprise with the consequent loss of reputation for the low earners (1985:159).

Reginald Byron betoogt over de vissers van Burra Isle op de Shetland Eilanden:

By characterising difference in terms of impersonal fortune, invidious personal distinctions are diminished. Such distinctions run counter to the positive goal embodied in the cultural value that is expressed in the words, "We are all the same here." Luck levels preserve an ethic of commonality juxtaposed against the values of personal honour and individual independence, qualities potentially antagonistic to cooperation, a vital principle in coping with unpredictability. A fisherman never knows when he will need his friends, only that he cannot do without them. Luck keeps in good repair the fences of interpersonal and intergroup relations, and hedges against the unforeseen (1986:120).

Soortgelijke opmerkingen zijn ook over andere maritieme gemeenschappen gemaakt, bij voorbeeld door Knipe (1984:167) over het Schotse vissersdorp Gamrie, door Zulaika (1981:77) over Spaanse kabeljauwvissers en door Löfgren (1989:55) en Yngvesson (n.d.:104) over Zweedse visserlui. De geciteerde en genoemde auteurs onderstrepen de ideologische functie die ideeën over geluk hebben, namelijk als een manier waarop een bestaande sociale orde gelegitimeerd en gereproduceerd kan worden.¹⁷ De toeschrijving van succes aan blind geluk maakt dat men de eigen capaciteiten niet hoeft te benadrukken en geeft degene, die het minder voor de wind gaat, de kans om dit niet aan het eigen falen te wijten, maar aan het ontbreken van geluk.¹⁸ Ditzelfde geldt in het geval van schelpdierkwekers, die naast de factor (on)geluk, ook kunnen refereren aan de onpersoonlijke krachten van de natuur, die iemand goed of ongunstig gezind zijn. Als het bovendien zo is, dat succesrijke kwekers ondanks hun ontkenning wel degelijk over iets 'extra's' beschikken, bij voorbeeld bepaalde kennis en vaardigheden, dan kunnen ze die op deze wijze trachten te monopoliseren. Ze hoeven immers geen andere 'verklaring' te geven voor hun succes dan op geluk en/of welgezindheid van de natuur te wijzen? Er is hier derhalve sprake van een legitimerende functie in de voorstellingen die mossel- en oesterkwekers er met betrekking tot hun relaties

met elkaar en met de natuur op nahouden, van een ideologische dimensie in hun representaties. Tegelijkertijd hebben die representaties een organiserende functie, namelijk in de vorm van ongeschreven regels hoe men met elkaar dient om te gaan. In de onderlinge betrekkingen van schelpdientelers is het uit den boze dat iemand zichzelf erop beroemt meer kennis, vakmanschap en inzet te hebben dan anderen. Het idioom van deze maritieme ondernemers gebruiken om verschillen in succes te 'verklaren' leent zich daar uitstekend voor.

Dit essay vormt een poging om voor wat betreft één beroepsgroep meer klaarheid te scheppen in de perceptie en het ideologische gebruik van het concept 'geluk.' Het heeft echter tevens willen laten zien dat het begrip niet alleen in functionalistische termen begrepen kan of moet worden, maar ook hoe het in de ervaringen van de gebruikers ervan verankerd is, een notie waaraan antropologen nogal eens voorbij gaan in hun ijver om uit te vinden wat een bepaald idioom 'doet.' Juist over het verband dat vissers tussen succes en geluk leggen schrijft Pálsson: 'reality and ideology relate to each other in different ways' (1988:25). Het is aan antropologen om te laten zien hoe die samenhang eruit ziet, niet om aan slechts één kant van de medaille (in casu de ideologische) aandacht te schenken. Men moet met betrekking tot ideeën over geluk – en andere representaties – oog hebben voor hun concretiserende, interpreterende, organiserende en legitimerende functies, voor *la part idéelle du réel* en, zo zou ik aan Godeliers construct willen toevoegen, voor *la part réelle d'idéal*. Immers,

... the representations man has evolved of himself and the world when fishing, hunting, farming, and so on, and which help him to organize these activities, ... contain an immense treasure-house of both supposedly and genuinely true knowledge constituting a veritable 'science of the concrete' (Godelier 1986:154).

Daarbij moeten we bedenken dat ons geen formele maatstaf ter beschikking staat om het ware van het illusoire, of het niet-ideologische van het ideologische te onderscheiden. Dat onderscheid kan alleen door 'anderen' (bij voorbeeld antropologen) gemaakt worden, niet door de betrokkenen zelf: '... it is only to others that ideological representations appear as such, i.e. as mistaken representations that are not recognized as such' (ibid.). Met een kwinkslag naar Geertz (1980:136) kan men dan ook stellen dat voor degenen die er zulke voorstellingen op nahouden 'the imaginary is as real as the imagined.'

Noten

- * Voor hun commentaar op een eerdere versie ben ik dank verschuldigd aan Jojada Verrips en de redactieleden van *Etnofoor*.
- 1. Deze voorbeelden van geluk als sleutelbegrip voor vissers zouden zonder moeite met vele andere aangevuld kunnen worden. Het zou echter te ver voeren die hier *in extenso* weer te geven. Enkele belangrijke verhandelingen over dit thema vindt men in Tunstall (1962:166–67); Orbach (1977:204–08); Lummis (1983:*passim*; 1985: 159–60); Byron (1986:120ff., 1988:*passim*); Zulaika (1981:66–88) en Löfgren (1989: *passim*).

2. Hak geeft aan dat geluk een belangrijk concept was voor vissers uit De Lemmer (1988:48–49). Hij doet dit *folk model* echter weinig recht door te stellen dat ‘there is no such thing as fishermen’s luck’ (ibid.:49). Meer aandacht voor de betekenis van dit model voor de vissers zelf zou op zijn plaats zijn geweest.
3. Geluk kan ook gemanipuleerd worden. In de *Weltanschauung* van vissers kan men ongeluk tegengaan of geluk bevorderen, onder andere door het zorgvuldig interpreteren van bepaalde voortekenen, het in acht nemen van taboes, het uitspreken van magische formules en het gebruik van amuletten. Men kan het geluk verliezen en het kan door anderen middels hekserij vernietigd worden. Geluk kan zelfs gestolen worden, bij voorbeeld door een stuk uit het net van een succesrijke visser te snijden en dat in een net te knopen waarmee men minder fortuinlijk vist, dit alles met het oogmerk om de eigen kansen te doen keren (Löfgren 1989:45ff.). Het geluk kan daarentegen herkegen worden door reinigingsriten uit te voeren en ongeluksvoorwerpen te verwijderen. Over zulke ‘manipuleerbare’ vormen van geluk zal het in dit artikel evenwel niet gaan (zie daarvoor Van Ginkel 1988b).
4. Het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd vond plaats te Yerseke en besloeg de periode van januari tot mei 1986. Naast participerende observatie en het afnemen van interviews maakte archiefonderzoek deel uit van deze historisch-antropologische studie.
5. Dat het niet vanzelfsprekend is dat schelpdientelers hun eigen rol zo afdoen, bleek me uit een gesprek met een Amerikaanse antropoloog. Hij wees erop dat succesvolle oesterkwekers in New Jersey er juist prat op gaan dat ze beter zijn (i.e. meer vakmanschap, kennis, ervaring en inzet hebben) dan hun minder succesrijke collega’s (Lawrence Taylor, persoonlijke communicatie). Zie verder ook Pålsson (1988).
6. Ik ga er van uit dat niet iedereen bekend is met het werk van Godelier en diens theoretische opvattingen over wat hij ‘mental realities’ noemt. Daarom zal ik daar kort op ingaan. Godelier poogt in verschillende werken (cf. o.a. Godelier 1978, 1984, 1986) een brug te slaan tussen materialistische en idealistische standpunten in de antropologie. Met name met bestaande noties betreffende infra- en superstructuren kan hij niet uit de voeten. Hij stelt zich in dit licht de vraag welke rol ideeën en mentale constructen in sociale relaties en welke rol denkbeelden in de produktie en reproductie van een samenleving spelen. Godelier komt tot de bevinding dat:

... no material action of human beings upon nature ... can be executed without setting to work mental realities, representations, judgements, principles of thought which can under no circumstances be simply reduced to reflections in thought of material relations originating outside it, prior to it and independently of it. Moreover, these mental realities are not at all of one and the same kind. They include, alongside representations of nature and humanity itself, representations of the aims, means, stages and anticipated results of human activities on nature and in society – representations which simultaneously organize a sequence of actions and legitimize the location and status of their agents in society. In short, there is a mental component at the core of our material relations with nature. Three functions of thought mingle with these: the representation, organization and legitimization of our relations with each other and with nature (1986:10–11, zie verder ibid.:131–32; 136–37 en 149–56).

Ergo, de relaties van mensen met de natuur en met elkaar (beschikbare produktiekrachten, arbeidsprocessen; de materiële basis van een samenleving) worden mentaal bemiddeld, onder andere door kennis, abstracte ideeën, waardeoordelen etc.

Deze voorstellingen vervullen vier functies (ibid.:152): (1) een *concretiserende* functie (waardoor materiële en/of intellectuele, zichtbare en/of onzichtbare, concrete en/of denkbeeldige 'realiteiten' in denken ('thought') omgezet kunnen worden); (2) een *interpreterende* functie (waardoor de aard, oorsprong en werking van deze 'realiteiten' geïnterpreteerd kunnen worden); (3) een *organizerende* functie (die mensen in staat stelt om middels geschreven en ongeschreven regels hun relaties met elkaar en met de natuur te onderhouden) en (4) een *legitimerende* functie (interpretaties die bestaande relaties van mensen met elkaar en met de natuur legitimeren dan wel ondermijnen). Om onduidelijkheid te voorkomen: de concretiserende en interpreterende functies worden in het bovenstaande citaat door Godelier samengevat onder het begrip 'representation.' Samen met de organiserende functie vormen ze de niet-ideologische dimensie van het mentale. Wanneer de beide eerste functies samengaan met de legitimerende functie is er sprake van ideologische representaties. Dit is een enigszins vereenvoudigde weergave van een tamelijk ingewikkelde kwestie (zie Godelier 1986:152–56). Ik hoop hiermee voldoende licht te hebben geworpen op de theoretische achtergrond van de in de inleiding gestelde vragen.

7. Uiteraard kan ik in het bestek van dit artikel onvoldoende recht doen aan de geschiedenis van Yerseke, de schelpdierteelt en haar beoefenaars. Voor een volledig beeld zie Van Ginkel (1988a, 1988c, 1989a, 1989b, 1989c, 1989d).
8. Visserij is in essentie roofbouw: men vangt vissen of schelpdieren weg zonder er zorg voor te dragen dat jong goed uitgezaaid wordt. Het is hierin dat de schelpdierteelt tot op zekere hoogte verschilt van de visserij. Bij het in Nederland toegepaste stelsel ging en gaat het om een semi-cultuur: de kwekers vangen mosselzaad en oesterbroed en brengen dat over naar plaatsen waar zo gunstig mogelijke omstandigheden heersen voor de groei daarvan. Voor een gedetailleerder beschrijving van de teeltmethoden, zie Van Ginkel (1988c:22–24).
9. In 1960 waren er in Nederland 143 mosselkweekbedrijven (in Yerseke 61). In 1986 waren die aantallen respectievelijk 80 en 36.
10. Dat blijkt onder andere uit het *Verslag* over 1879: 'de begeerte om de kunstmatige teelt van oesters te ontwikkelen [is] nog in niets verflauwd. Al is de cultuur sedert 1870 reeds veel verbeterd, men verkeert blijkbaar bij deze industrie nog in de leerjaren, en van daar dat men onvermoeid bezig is om, woekerende met veelal duur gekochte ervaringen, allengs die wijzigingen in te voeren, welke strekken kunnen om van de cultuur al die voordelen te trekken, welke zij in staat is op te leveren' (p. 74).
11. De Waddenzee werd tot 1950 alleen gebruikt voor het vissen van mosselzaad, niet voor de mosselcultuur. De kwestie over de toegang tot de Wadden leidde tot een schisma in de plaatselijke vissersvereniging (cf. Van Ginkel 1989d), een ontwikkeling waarop ik in de volgende paragraaf nog terug zal komen.
12. Eeuwenlang visten ook visserlui van Texel, Wieringen, Schiermonnikoog en Zoutkamp in de noordelijke Zuidoostzee en de Waddenzee op oesters. Door overbevissing en ecologische veranderingen kwam daaraan rond de eerste decennia van deze eeuw definitief een eind.
13. Slechts enkele handelaren gingen door en importeerden jonge oesters uit het buitenland, die zij op percelen in de Oosterschelde verder opkweekten tot ze op de markt gebracht konden worden. Toen in 1976 bekend werd dat de Oosterschelde door de aanleg van een stormvloedkering in open verbinding met de Noordzee zou blijven, bezaten deze handelaren het *de facto* monopolie op de oesterteelt en -handel. Hun

activiteiten waren een tijdlang succesvol, tot er in 1980 een oesterziekte, *Bonamia ostrea*, uitbrak. De teelt van oesters in de Oosterschelde is tegenwoordig op enkele proeven na verboden. Alleen in de Grevelingen worden nog – zij het op betrekkelijk kleine schaal – oesters gekweekt (zie verder over deze kwestie Van Ginkel 1989a, 1989c).

14. De kwekers geven grif toe dat sommigen meer succes hebben dan anderen, zonder duidelijk te zijn over de oorzaken daarvan: 'Er zijn wel heel grote verschillen tussen de kwekers onderling. Wij zeggen wel eens: "Dat is er een die het ruikt." Maar er zijn er ook die 't nooit leren.' Hoe ik ook aandrong, men kon of wilde me niet uitleggen waaraan dat nu ligt, behalve door te wijzen op de factor geluk en aan te geven dat de natuur iemand welgezind moet zijn. Wanneer het woord 'vakmanschap' al werd gebezigd, dichtte men die kwaliteit toe aan alle kwekers, niet alleen aan de succesvolle.
15. Net als de meeste Nederlanders beschouwen de Yerseksse schelpdierkwekers het als onkies om naar persoonlijke financiële gegevens te vragen. Het Produktschap voor Vis en Visprodukten te Bergen op Zoom beschikt wel over individuele productiecijfers, maar inzage daarin wilde men me uit privacy-overwegingen niet geven. Toch kwam ik bij deze en gene wel wat aan de weet over de financiële toestand van hun bedrijf. Zo waren er mensen die me duidelijk maakten dat hun onderneming niet langer rendeerde, waardoor ze gedwongen waren om die te verkopen. Anderen ging het juist voor de wind. Dat blijkt onder meer uit opmerkingen van twee kennelijk succesrijke mosseltelers, die beide in de jaren tachtig een nieuw schip hadden laten bouwen. Ik vroeg aan hen of ze daarvoor een hypotheek bij een bank hadden moeten sluiten, waarop ze ontkennend antwoorden. 'Gelukkig konden we dat zelf regelen,' luidde het, 'als het enigszins mogelijk is moet je de bank buiten de deur houden, want die doet het niet voor niks.' De betreffende schepen kostten meer dan twee miljoen gulden!
16. Inmiddels is deze strijd van de twee verenigingen tot op zekere hoogte succesvol geweest. Naast de bestaande hebben vijf 'nieuwe' bedrijven vergunning gekregen om oesters te kweken en te verhandelen. Bovendien zijn er vijf firma's die zogenaamde 'Japanse oesters' kweken en exporteren. Deze oesters zijn uit commercieel oogpunt echter vele malen minder aantrekkelijk dan de inheemse oesters.
17. Deze ideologische functie gaat niet alleen op voor het begrip geluk, maar kan bij voorbeeld ook gelden voor magische handelingen. Jane Beck heeft dat in haar studie over Westindische vissers duidelijk gemaakt: '... the presence and the application of magic removes any onus of defeat from individual failure and at the same time tempers the social view of success, thus minimizing the difference and therefore alleviating the tensions between the successful and unsuccessful fisherman' (1977:201).
18. George Foster heeft er in zijn beroemde artikel 'Peasant Society and the Image of Limited Good' op gewezen dat in samenlevingen van keuterboeren 'luck and fate ... are viewed as the only acceptable ways in which an individual can acquire more "good" than he previously has had' (1965:306). Wellicht is dit ideologische complex derhalve niet eigen aan of typisch voor visserlui of, in het onderhavige geval, schelpdierkwekers, maar is het in veel wijder verband van toepassing. Meer onderzoek zou dit aan het licht kunnen brengen.

Literatuur

- Andersen, R. & C. Wadel
 1972 Comparative Problems in Fishing Adaptations. In: R. Andersen & C. Wadel (Eds.), *North Atlantic Fishermen: Anthropological Essays on Modern Fishing*. St. John's: Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland. Pp. 141-65.
- Anson, P.F.
 1965 *Fisher Folk-Lore*. London: The Faith Press.
- Baker, J.
 1975 Who Is it Who Believes in Luck? *New Society* 34(681):199-200.
- Beck, J.
 1977 West Indian Sea Magic. *Folklore* II:194-202.
- Brandt, A. von
 1972 *Fish Catching Methods of the World*. London: Fishing News Ltd.
- Byron, R.
 1986 *Sea Change: A Shetland Society, 1970-1979*. St. John's: Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland.
 1988 Luck and Leadership: The Management of Decisions in Shetland Fishing Crews. *Maritime Anthropological Studies* 1(1):3-14.
- Clark, D.
 1978 Religion and Superstition in a Fishing Community. *Research Bulletin*, Institute for the Study of Worship and Religious Architecture, University of Birmingham. Pp. 59-69.
- Cohen, A.P.
 1985 *The Symbolic Construction of Community*. Chichester: Ellis Horwood Limited.
- Firth, R.
 1946 *Malay Fishermen*. London: Kegan Paul.
- Foster, G.M.
 1965 Peasant Society and the Image of Limited Good. *American Anthropologist* 67(2):293-315.
- Gatewood, J.B.
 1984 Is the "Skipper Effect" Really a False Ideology? *American Ethnologist* 11(2): 378-79.
- Geertz, C.
 1980 *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Ginkel, R. van
 1988a Limited Entry: Panacea or Palliative? Oystermen, State Intervention and Resource Management in a Dutch Maritime Community. *Journal of Shellfish Research* 7(2):309-17.
 1988b Tussen wal en schip. Taboes en territoriale overgangsriten in Noordatlantische vissersgemeenschappen. *Etnofoor* 1(2):108-27.
 1988c *Elk vist op zijn tijd: Een historisch-antropologische studie van een Zeeuwse maritieme gemeenschap, Yerseke 1870-1914* (doctoraalscriptie). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
 1989a "Plunderers" into Planters: Zeeland Oystermen and the Enclosure of the Marine Commons. In: J.F. Boissevain and J. Verrips (Eds.), *Dutch Dilemmas: Anthropologists Look at the Netherlands*. Assen: Van Gorcum. Pp. 89-105.

- 1989b Van mosselboeren en oesterbaronnen. Deel 1. *Spiegel der Zeilvaart* 13(8): 10-13.
- 1989c The Musselmen of Yerseke: An Ethnohistorical Perspective. In: *La recherche face à la pêche artisanale/Research and Small-Scale Fisheries*. 3 Vols. Montpellier: ORSTOM/IFREMER. Pp. 853-67.
- 1989d The Sea of Bitterness: Political Process and Ideology in a Dutch Maritime Community. Paper presented at the annual meeting of the American Anthropological Association, Washington, November 15-19, 1989.
- Godelier, M.
- 1978 La part idéale du réel. Essai sur l'idéologique. *l'Homme* 18(3-4):155-88.
- 1984 *L'idéal et le matériel*. Paris: Fayard.
- 1986 *The Mental and the Material. Thought Economy and Society*. London: Verso.
- Goudsblom, J.
- 1988 Het begrip geluk sociologisch beschouwd. In: J. Goudsblom, *Taal en sociale werkelijkheid. Sociologische stukken*. Amsterdam: Meulenhoff Informatief. Pp. 151-62.
- Hak, D.
- 1988 Early Modern Hunting and Gathering Cultures. Fishing at the Lemmer 1870-1930. *Focaal* 7:40-57.
- Hoek, P.P.C.
- 1902 *Rapport over den oorzaken van den achteruitgang in hoedanigheid van de Zeeuwsche oester*. 's-Gravenhage: Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid.
- Jorion, P.
- 1983 *Les pêcheurs d'Houat*. Paris: Hermann.
- Knipe, E.
- 1984 *Gamrie: An Exploration in Cultural Ecology. A Study of Maritime Adaptations in a Scottish Fishing Village*. Lanham: University Press of America.
- Löfgren, O.
- 1989 The Reluctant Competitors: Fisherman's Luck in Two Swedish Maritime Settings. *Maritime Anthropological Studies* 2(1):34-58.
- Lummis, T.
- 1983 Luck: Longshoremen, Smacksmen and Drifters. In: P. Thompson et al. *Living the Fishing*. London: Routledge and Kegan Paul. Pp. 182-202.
- 1985 *Occupation and Society. The East Anglian Fishermen 1880-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orbach, M.K.
- 1977 *Hunters, Seamen, and Entrepreneurs: The Tuna Seinermen of San Diego*. Berkeley: University of California Press.
- Oxford
- 1980 *The Oxford Illustrated Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Pålsson, G.
- 1988 Models for Fishing and Models of Success. *Maritime Anthropological Studies* 1(1):15-28.
- Pålsson, G. & E.P. Durrenberger
- 1982 To Dream of Fish: The Causes of Icelandic Skippers' Fishing Success. *Journal of Anthropological Research* 38(2):227-43.
- 1983 Icelandic Foremen and Skippers: The Structure and Evolution of a Folk Model. *American Ethnologist* 10(3):511-28.

- Paludanus, R.
 1776 Bericht omtrent het zoeken, korren, bewaren en verzenden der zoogenoemde Texelsche oesteren. In: R. Paludanus, *Oudheid- en natuurkundige verhandelingen, meestal betrekkelijk tot Westfriesland of het Noorderkwartier*. 1e deel, 1e stuk, 4e verhandeling. Leyden: P. van der Eyk en D. Vygh. Pp. 233–58.
- Pijl Hogeweg, C.
 1973 Ten geleide. In: W.E.P. van Ysseldijk, *1000 jaar Yerseke*. z.p.: z.u. Pp. v–vi.
- Taylor, L.J.
 1983 *Dutchmen on the Bay: The Ethnohistory of a Contractual Community*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Thoden van Velzen, H.U.E.
 1973 Coalitions and Network Analysis. In: J. Boissevain and J.C. Mitchell (Eds.), *Network Analysis: Studies in Human Interaction*. The Hague: Mouton. Pp. 219–50.
- Tunstall, J.
 1962 *The Fishermen*. London: MacGibbon and Kee.
- Van Dale
 1984 *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal*. 11de dr. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Vlist, R. van der
 1970 *Verschillen in groepsprestaties in de Nederlandse zeevisserij*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Yngvesson, B.
 n.d. *Decision-Making and Dispute Settlement in a Swedish Fishing Village. An Ethnography of Law*. Ph.D. thesis, Berkeley: University of California.
- Zulaika, J.
 1981 *Terranova: The Ethos and Luck of Deep-Sea Fishermen*. St. John's: Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland.